महाराष्ट्र राज्य नदी पुनरुज्जीवन प्राधिकरण स्थापन करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग
शासन निर्णय क्रमांकः नपुप्रा २०२५/प्र.क्र.३२/तां.क.३

नवीन प्रशासन भवन,१५ वा मजला,हुतात्मा राजगुरू चौक,
मादाम कामा मार्ग, मुंबई-४०० ०३२
दिनांक : २७ एप्रिल, २०२६

प्रस्तावना -

जगभरात सध्या अनेक पर्यावरणीय समस्या उद्भवत आहेत ज्यामुळे विविध परिसंस्था, नैसर्गिक संसाधने, मानवी आरोग्य आणि शाश्वततेला धोका निर्माण झाला आहे. मानवी क्रियाकलापांमुळे उद्भवणारे पर्यावरणाचे प्रदूषण ही एक गंभीर समस्या आहे ज्यामुळे हवा, पाणी आणि मातीवर परिणाम होतो आहे. जल प्रदूषणाच्या व्यापक समस्येत नद्यांच्या प्रदूषणाकडे विशेष लक्ष देण्याची आवश्यकता आहे कारण विविध परिसंस्था, समुदाय आणि आर्थिक क्रियाकलापांकरता त्या महत्वाच्या आहेत. नद्या अनेक प्रदेशांमधून वाहतात त्यामुळे त्या जर प्रदूषित असतील तर मोठ्या भागात प्रदूषक पसरवण्याची क्षमता त्यांच्यात आहे ज्यामुळे पृष्ठभागावरील जलसाठे आणि भूजल या दोन्हीवर परिणाम होतो. तसेच नद्या बहुतेकदा पिण्याच्या पाण्याचे आणि शेतीच्या वापराचे प्राथमिक स्रोत असतात, ज्यामुळे कोणत्याही प्रदूषणाचा थेट सार्वजनिक आरोग्य आणि अन्न प्रणालींवर परिणाम होतो. शिवाय, विविध स्रोतांमधून- शहरी, औद्योगिक आणि कृषि - होणाऱ्या प्रदूषणाचा एकत्रित परिणाम नद्यांमध्ये प्रतिबिंबित होतो ज्यामुळे त्यांना पर्यावरणीय आरोग्याचे महत्वपूर्ण निर्देशक मानले जाते. नद्यांवर लक्ष केंद्रित केल्याने उच्च-प्रभावी प्रदूषण स्रोतांना लक्ष्य करण्यात, पाणलोट क्षेत्र विकास करण्यात आणि नद्यांवर अवलंबून असलेल्या समुदायांना उपयुक्त असणारे एकात्मिक उपाय अंमलात आणण्यास मदत होऊ शकते.

मानवी क्रिया नदी प्रदूषणाचे प्रमुख कारण आहेत, ज्यामुळे पाण्याची गुणवत्ता आणि जलचरांना हानी पोहोचते. घरगुती सांडपाणी, प्रक्रिया न केलेले औद्योगिक सांडपाणी आणि शेतीतील वाहून जाणारी रसायने, जड धातू आणि अतिरिक्त पोषक तत्वे यांसारखे हानिकारक प्रदूषक नद्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात सध्या सोडण्यात येत आहेत. घनकचऱ्याचे विसर्जन, जंगलतोड आणि वाळू उत्खनन यासारख्या क्रिया गाळ साचण्याचे आणि नदीप्रवाहाला अडथळा होण्याचे कारण बनत आहेत. एकत्रितपणे, या कृती नदीच्या परिसंस्थांना आणि त्यांच्या दीर्घकालीन शाश्वततेला धोका निर्माण करतात.

केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने सन २०२५ मध्ये प्रसिध्द केलेल्या अहवालानुसार देशभरात २९६ प्रदुषित नदी पट्टे असून महाराष्ट्र राज्यात सर्वाधिक ५४ नदी प्रदूषित पट्टे आहेत. यास्तव नदी प्रदूषणाच्या समस्येवर महाराष्ट्र राज्यात तातडीने लक्ष देण्याची गरज आहे. राज्यातील नद्या सध्या प्रक्रिया न केलेले सांडपाणी आणि अनियोजित व्यवस्थापन केलेल्या घनकचऱ्याचे भांडार बनत आहेत. या प्रदूषणामुळे केवळ वन्यजीवच नव्हे तर उदरनिर्वाहासाठी आणि उपजीविकेसाठी नद्यांवर अवलंबून असलेल्या मानवी लोकसंख्येलाही धोका निर्माण झाला आहे. या गुंफलेल्या समस्यांना सामोरे जाण्यासाठी नद्यांचे पुनरुज्जीवन करण्याकरिता पर्यावरणीय नियमांची कठोर अंमलबजावणी, नियोजित कचरा व सांडपाणी व्यवस्थापन, जलस्रोतांचे संवर्धन, नदी प्रदूषणाबाबत जागरूकता, नागरिकांचा सहभाग इत्यादी सक्रिय

उपाययोजना तातडीने राबविण्याची आवश्यकता आहे. राज्याच्या नद्यांमधून होणारे प्रदूषण कमी करण्याच्या विविध उपाययोजना राबविण्यासाठी तसेच नदी प्रदूषण व संवर्धनाशी निगडीत विविध शासकीय विभाग/ यंत्रणांमध्ये उच्च स्तरीय समन्वयासाठी राज्यस्तरीय सरकारी प्राधिकरण स्थापित करणे महत्वपूर्ण आहे. सबब, दि. ०१.०४.२०२६ रोजी झालेल्या मा. मंत्रीमंडळ बैठकीत घेतलेल्या निर्णयानुसार महाराष्ट्रातील नद्यांचे प्रदूषण कमी करण्यासाठी आणि नदी संवर्धन/ पुनरुज्जीवन करण्यासाठी नियामक आणि विकासात्मक दोन्ही कार्ये एकत्रित करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य नदी पुनरुज्जीवन प्राधिकरण स्थापन करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय-

राष्ट्रीय नदी संवर्धन योजनेअंतर्गत (National River Conservation Plan (NRCP) गंगा नदी व्यतिरिक्त देशभरातील इतर प्रमुख नद्यांवर लक्ष केंद्रित करण्यासाठी १९९५ मध्ये राष्ट्रीय नदी संवर्धन प्राधिकरण स्थापन करण्यात आले. राष्ट्रीय नदी संवर्धन योजना (NRCP) ही देशातील महत्वाच्या नद्यांच्या प्रदूषित भागांची स्वच्छता करण्यासाठी भारत सरकारने हाती घेतलेली एक प्रमुख योजना आहे. सदर योजनेचे उद्दिष्ट प्रदूषण कमी करण्याकरता आखलेल्या योजनांच्या अंमलबजावणीद्वारे तसेच पॉइंट आणि नॉन-पॉइंट स्त्रोतांमुळे होणारे नदीच्या पाण्याचे प्रदूषण रोखण्यासाठी लोकांचे सहकार्य मिळवून नद्यांच्या पाण्याची गुणवत्ता सुधारणे असे आहे. NRCP ची धोरणात्मक चौकट अंतिम करण्यासाठी तसेच या योजनेच्या अंमलबजावणीवर देखरेख ठेवण्यासाठी, केंद्र सरकारने १९९५ मध्ये राष्ट्रीय नदी संवर्धन प्राधिकरणाची स्थापना केली आहे. महाराष्ट्र राज्यात चंद्रभागा व मिठी नदी वगळता, इतर नद्यांच्या संवर्धनासाठी संस्थात्मक यंत्रणा अस्तित्वात नाही. नदी प्रदूषण व संवर्धनाशी निगडीत विविध शासकीय विभाग/ यंत्रणांमध्ये उच्च स्तरीय समन्वयाची नितांत आवश्यकता आहे. सबब, राष्ट्रीय नदी संवर्धन प्राधिकरणाच्या धर्तीवर महाराष्ट्र राज्य नदी पुनरुज्जीवन प्राधिकरणाची स्थापना करण्यात येत आहे. सदर प्राधिकरणाची रचना पुढीलप्रमाणे असेल.

क्र.	पदनाम	समितीतील भूमिका
१.	मा.मुख्यमंत्री	अध्यक्ष
२.	मा.मंत्री, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग	उपाध्यक्ष
३.	मा. उप मुख्यमंत्री/मा.मंत्री, नगर विकास, गृहनिर्माण, सार्वजनिक बांधकाम (सार्वजनिक उपक्रम) विभाग	सदस्य
४.	मा. उप मुख्यमंत्री/मा. मंत्री, राज्य उत्पादन शुल्क, क्रीडा व युवक कल्याण, अल्पसंख्याक विकास व औकाफ विभाग	सदस्य
५.	मा. मंत्री, वित्त विभाग	सदस्य
६.	मा. मंत्री, जलसंपदा विभाग	सदस्य
७.	मा. मंत्री, उद्योग विभाग	सदस्य
८.	मा. मंत्री, ग्राम विकास व पंचायती राज विभाग	सदस्य
९.	प्रधान सचिव/ सचिव, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग	सदस्य सचिव

- **कार्यक्षेत्र व मुख्यालय-** प्राधिकरणाचे मुख्यालय मुंबईत असेल आणि त्याचे कार्यक्षेत्र राज्यव्यापी असेल.
- **कार्यकक्षा:**

महाराष्ट्र राज्य नदी पुनरुज्जीवन प्राधिकरण ही महाराष्ट्रातील नदी पुनरुज्जीवनाच्या सर्व पैलूंना चालना देणारी प्रमुख संस्था (Nodal Institution) तसेच सर्वोच्च निर्णय घेणारे प्राधिकरण असेल. तिच्या प्रमुख कार्यात्मक जबाबदाऱ्यांमध्ये खालील गोष्टींचा समावेश असेल:

•धोरणात्मक नियोजन आणि धोरण-

सर्व ५४ प्रदूषित नदी पट्ट्यांसाठी स्पष्ट उद्दिष्ट्ये आणि टप्प्याटप्प्याने प्राधान्यक्रम निश्चित करून राज्य नदी पुनरुज्जीवन योजनेला मंजुरी देणे (उदा. प्रथम प्राधान्य I आणि II असलेल्या पट्ट्यांवर लक्ष केंद्रित करणे). विद्यमान नदी पुनरुज्जीवन समितीद्वारे डीपीआरची (सविस्तर प्रकल्प अहवाल) शिफारस केली जाईल. शहर-स्तरीय योजनांचे एकत्रीकरण करणे आणि पूरक धोरणांची शिफारस करणे (उदा. सांडपाणी प्रक्रिया केंद्रांसाठी कठोर नियम, औद्योगिक सांडपाण्यासंबंधी उपविधी, अतिक्रमणे रोखण्यासाठी नदीकाठचे क्षेत्र निश्चित करणे).

• अंमलबजावणीचे समन्वय-

सांडपाणी, औद्योगिक प्रदूषण आणि घनकचरा व्यवस्थापन प्रकल्पांची वेळेवर अंमलबजावणी सुनिश्चित करण्यासाठी राज्य समन्वयक म्हणून कार्य करणे. प्रकल्पांस मंजुरी देणे आणि स्पष्ट कालमर्यादा निश्चित करणे, आंतरविभागीय समन्वय साधणे व येणाऱ्या अडचणींचे निराकरण करणे यासाठी सुविधा पुरविणे.

• वित्तपुरवठा आणि संसाधन उभारणी-

गुंतवणुकीच्या गरजांचा अंदाज लावणे आणि राज्य अर्थसंकल्प, केंद्र सरकारच्या योजना (उदा. अमृत २.०, एनआरसीपी) आणि बाह्य स्रोतांकडून निधी मिळविणे. तसेच अनेक निधी स्रोतांना एकत्र करून नदी पुनरुज्जीवन निधीची स्थापना करणे आणि खाजगी क्षेत्र, सीएसआर (CSR) आणि हवामान वित्तपुरवठा यांमधील योगदानाची शक्यता तपासणे. किफायतशीर आणि उच्च-परिणामकारक खर्चासाठी मार्गदर्शन करणे.

• निरीक्षण, डेटा आणि मूल्यमापन-

विस्तारित जल गुणवत्ता देखरेखीसह (शक्य असेल तेथे रिअल-टाइम डेटासह) एक मजबूत देखरेख आणि मूल्यांकन प्रणाली स्थापित करणे. बीओडी, कोलिफॉर्म्स आणि अनुपालन, 'नद्यांची स्थिती' अहवाल प्रकाशित करणे, एक सार्वजनिक डॅशबोर्ड राखणे यांसारख्या निर्देशकांचा मागोवा घेणे, आणि सुधारात्मक कृतींद्वारे उत्तरदायित्व सुनिश्चित करणे.

• जनता आणि भागधारकांचा सहभाग-

जागरूकता आणि सामुदायिक सहभागाच्या मोहिमांचे नेतृत्व करणे (उदा. स्वच्छता मोहीम, वृक्षारोपण, नागरिक देखरेख). तांत्रिक, आर्थिक आणि प्रत्यक्ष जमिनीवरील मदतीसाठी स्वयंसेवी

संस्था, शैक्षणिक संस्था आणि कॉर्पोरेट सीएसआरसोबत भागीदारी करणे. स्थानिक समुदाय आणि भागधारकांशी संवाद साधण्यासाठी नदी मंच तयार करणे.

- सांडपाण्याच्या प्रक्रियेसाठी पायाभूत सुविधा वाढवणे.
- नदी खोरे व्यवस्थापन आराखडा तयार करणे आणि अंमलबजावणी करणे.
- जलसंधारण, पुनर्वापर व साठवणाकरता संरचना बांधून पाण्याचे प्रमाण वाढवणे यासारख्या उपाययोजनांद्वारे पर्यावरणीय प्रवाह राखणे.
- भूसंपादन, अतिक्रमणे, वीज पुरवठा आणि करारांचे प्रश्न सोडवणे.

➢ **बैठका:**

राज्य नदी पुनरूज्जीवन प्राधिकरणाची बैठक वर्षातून किमान दोन वेळेस तथापि आवश्यकतेनुसार अधिकवेळा होईल.

२. **राज्य कार्यकारी समिती रचना पुढीलप्रमाणे आहे-**

क्र.	पदनाम	समितीतील भूमिका
१.	मा.मंत्री, पर्यावरण व वातावरणीय बदल विभाग	अध्यक्ष
२.	अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, पर्यावरण व वातावरणीय बदल	उपाध्यक्ष
३.	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, MITRA	सदस्य
४.	अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, वित्त विभाग	सदस्य
५.	अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, वने विभाग	सदस्य
६.	अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, नगर विकास (२) विभाग	सदस्य
७.	अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, जलसंपदा विभाग	सदस्य
८.	अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, उद्योग विभाग	सदस्य
९.	अ.मु.स./प्रधान सचिव/सचिव, ग्राम विकास व पंचायती राज	सदस्य
१०.	PPP मधील तज्ञ	सदस्य
११.	नदी संवर्धन, जलशास्त्र, पर्यावरण अभियांत्रिकी, जैवविविधता, सार्वजनिक आरोग्य इत्यादी क्षेत्रातील ५ तज्ञ	सदस्य
१२.	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (MPCB)	सदस्य सचिव

➢ **कार्यकक्षा:**

राज्य कार्यकारी समिती प्राधिकरणाच्या विविध कार्यक्रम आणि प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीवर देखरेख करेल आणि अंमलबजावणी करणाऱ्या संस्थांना आवश्यक निर्देश देईल व वेळोवेळी अंमलबजावणीच्या प्रगतीचा अहवाल प्राधिकरणाला देईल.

➢ **बैठका:**

कार्यकारी समितीची दर तीन महिन्यांनी किमान एकदा बैठक घेण्यात येईल.

३. सचिवालय-

प्राधिकरणाशी संबंधित दैनंदिन कामकाजात मदत करण्यासाठी एक समर्पित सचिवालय स्थापन करण्याचे प्रस्तावित आहे. सदर सचिवालय वैज्ञानिक माहिती, डेटा विश्लेषण, डीपीआर प्रमाणीकरण, देखरेख आणि अनुपालन मूल्यांकन प्रदान करेल.

- **सचिवालयाची रचना खालीलनुसार प्रस्तावित आहे:**

क्र.	पदनाम / संस्था	भूमिका
१.	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ	अध्यक्ष
२.	सीएसआयआर-नीरी, नागपूर	नोडल एजन्सी
३.	आयआयटी मुंबई	नोडल एजन्सी
४.	द एनर्जी रिसर्च इन्स्टिट्यूट (TERI)	नोडल एजन्सी
५.	महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ (MPCB)	नियामक संस्था
६.	महाराष्ट्र रिमोट सेन्सिंग ॲप्लिकेशन सेंटर (MRSAC)	जीआयएस आणि डेटा व्यवस्थापन युनिट
७.	बॉम्बे नॅचरल हिस्ट्री सोसायटी / मॅन्ग्रोव्ह सेल	पर्यावरण आणि जैवविविधता कक्ष
८.	स्थानिक स्वयंसेवी संस्था	समुदाय सहभाग आणि आयईसी सेल
९.	एमएसआरडीसी/एमआयडीसी	आर्थिक सल्लागार कक्ष
१०.	पर्यावरण आणि वातावरणीय बदल विभागाच्या मान्यतेने	कायदेशीर सल्लागार
११.	पर्यावरण आणि वातावरणीय बदल विभागातील संबंधित कार्यासनाचे सह सचिव/ उप सचिव	सदस्य सचिव

४. निधी व वित्तपुरवठा-

- दि.०१.०४.२०२६ रोजीच्या मा. मंत्रीमंडळ बैठकीच्या निर्णयानुसार नदी पुरूज्जीवन प्राधिकरणासाठी राज्य शासन, केंद्र शासन, गौण खनिज उत्खननातून प्राप्त रकमा, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, कॉर्पोरेट सोशल रिस्पॉन्सिबिलिटी (CSR) निधी व विविध वित्तीय संस्थांकडून मिश्र वित्त पूरवठा (Blended Finance) द्वारे निधी उभारण्यास मान्यता देण्यात येत आहे. तसेच महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडील रुपये २००० कोटीचा निधी कॉर्पस फंड म्हणून प्राधिकरणास उपलब्ध करून देण्यास व राज्य शासनातर्फे चालू आर्थिक वर्षात सुरूवातीस रुपये १०० कोटी इतका निधी प्राधिकरणास उपलब्ध करून देण्यास मान्यता देण्यात येत आहे.
- त्याचप्रमाणे Polluter Pays Principle नुसार नद्यांमधून काढण्यात येणा-या वाळूच्या तसेच गौण खनिजाच्या उत्खननातून शासनास प्राप्त महसूलामधील १०% एवढा निधी प्रतिवर्षी प्राधिकरणासाठी वर्ग करण्यात मान्यता देण्यात येत आहे.

५. नदी प्रदूषण प्रतिबंधाकरिता सद्यस्थितीत चालु प्रकल्प/ योजना/ उपक्रम यांची राज्यस्तरावरील सर्वोच्च यंत्रणा/ एकछत्री प्राधिकरण (Umbrella Agency) म्हणून राज्य नदी पुनरूज्जीवन प्राधिकरण देखरेख करेल.

६. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२६०४२७१७१११५१९०४ असा आहे. सदर आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने.

RAMESH MURARI MANALE

Digitally signed by RAMESH MURARI MANALE
DN: c=IN, o=GOVERNMENT OF MAHARASHTRA, ou=Environment Department, 2.5.4.20=3AFDFF0BF288C02A1A4C514992D6AB6F28B31FCBD83BCCF465EC868151EE5BBD, postalCode=400032, st=Maharashtra, serialNumber=2A544F07211AC905895E246B961BC9981C480A91372BB58AE26124A46F104C47, cn=RAMESH MURARI MANALE
Date: 2026.04.27 17:12:26 +05'30'

(रमेश मु. मनाळे)
सह सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, राज भवन, मुंबई.
२. मा.उपमुख्यमंत्री,नगर विकास विभाग, गृहनिर्माण, सार्वजनिक बांधकाम (सार्वजनिक उपक्रम) विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा.उपमुख्यमंत्री,राज्य उत्पादन शुल्क, क्रीडा व युवक कल्याण, अल्पसंख्याक विकास व औकाफ विभाग
४. मा. मंत्री, पर्यावरण व वातावरणीय बदल,मंत्रालय, मुंबई.
५. मा. मंत्री, महसूल विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
६. मा. मंत्री, ग्रामविकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
७. मा. मंत्री, खनिकर्म (उद्योग) विभाग,मंत्रालय, मुंबई.
८. मा. मंत्री, जलसंपदा विभाग,मंत्रालय, मुंबई.
९. मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
१०.अपर मुख्य सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
११.सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१२.सचिव, पर्यावरण व वातावरणीय बदल, मंत्रालय, मुंबई.
१३.अ.मु.स./प्र.स./सचिव, महसूल विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१४.अ.मु.स./प्र.स./सचिव, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१५.अ.मु.स./प्र.स./सचिव, खनिकर्म (उद्योग) विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१६.अ.मु.स./प्र.स./सचिव, विधी व न्याय विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१७.अ.मु.स./प्र.स./सचिव, वने, मंत्रालय, मुंबई.
१८. सह सचिव, पर्यावरण व वातावरणीय बदल, मंत्रालय, मुंबई.

१९. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, MITRA
२०.संचालक, नीरी, नागपूर.
२१.महालेखापाल (लेखापरिक्षा) १. महाराष्ट्र मुंबई-४०००२०.
२२. महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता)-१, महाराष्ट्र, मुंबई- ४०००२०.
२३.महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता)-२, महाराष्ट्र, नागपूर.
२४.महालेखापाल (लेखापरिक्षा) २. महाराष्ट्र, नागपूर.
२५.अधिदान व लेखाधिकारी, वांद्रे (पूर्व) मुंबई-४०००५१.
२६.निवडनस्ती (कार्यासन तां.क.३).